

Szabó Ervin kultúrpolitikai hagyományának időszerűsége

REMETE László

Születésének 1977. évi augusztusi centenáriuma alkalmából tanulmányok, cikkek, előadások sora méltatta Szabó Ervin életművét, kiállítások idézték alakját, az országot vezető párt- és állami testületek képviselői helyeztek koszorukat a munkásmozgalmi Pantheonban őrzött hamvainál és az őt ábrázoló reliefen, amely a róla elnevezett könyvtár központját disziti. Megindult történeti, kulturhistóriai szempontból forrásértékű levelezésének kiadása és az augusztus 23-i évfordulóig megjelent a két kötetre tervezett mű első része. Az olvasók kezébe került egy nagyobb válogatás nyomtatásban megjelent munkáiból is, köztük sok eredetileg névtelenül közölt, nemrég azonosított cikke, továbbá olyan külföldi lapokban megbuvó írásai, amelyek most először válnak hozzáférhetővé magyar nyelven.

Történéseink, a munkásmozgalom historikusai joggal emelik ki ebből az örökségből mindazt, ami az 1919-es proletárforradalom, majd a felszabadulást követő évek szocialista átalakulása szellemi és szervezeti előzményeit jelentette. Hangsúlyozzák a marxizmus hazai elterjesztése körüli uttörő szerepét, hogy a kispolgári reformizmusba fulladó szociáldemokrácia szakadatlan bírálatával a forradalmi gondolat ébrentartója volt és ezzel, noha ő maga szindikalista felfogásának megfelelően a politikai párt alakításának gondolatát elutasította, olyan szellemben nevelte híveit, hogy röviddel halála után éppen közülük került ki az 1918 november 24-én életre hívott Kommunisták Magyarországi Pártja egyik alapító csoportja.

A modern historiográfiában Szabó Ervin, a történetíró mint a magyar mult egyes sorsdöntő eseményei, a középkori parasztmegmozdulások, a jakobinus mozgalom és főként az 1848-as forradalom filológusi elmélyedéssel dolgozó tanulmányozója és műveiben az osztályharcos nézőpont korában még ujszerű és meggyőző alkalmazója vivott ki magának külön helyet.

Hosszadalmas kutató, feltáró, értékelő munkára van még szükség, hogy világosan lássuk a magyar századelő progresszív értelmisége, a haladó és forradalmi elemeket tömörítő Társadalomtudományi Társaság, a Huszadik Század munkatársi gárdájának a kortársak és a későbbi generációk gondolkodását alakító szerepét, de a már ismert tények alapján tudjuk, hogy Szabó Ervinnek ez idők szociológiai mozgalmában is vezető sze-

repe volt. Lukács György egyik utolsó, nemrég publikált nyilatkozata, mely szerint neki és hasonló szemléletű kortársainak Szabó Ervin volt a szellemi atyjuk, csupán új adalék az értékeléshez.

Első szemrevételezésre azt mondhatnánk, hogy a sokrétegu örökség leginkább ismert, legkevésbé újra felfedezésre váró része, amit mint bibliológus, könyvtárszervező, kulturpolitikus hagyott az utókorra. Hiszen e téren teremtett alkotását már röviddel halála után, az 1919-es Tanácsköztársaság alatt is megfelelően kiemelték. Róla nevezték el az általa szervezett Fővárosi Könyvtárat, ugyanakkor két közvetlen munkatársát, Dienes Lászlót és Köhalmi Bélát állították az egész magyar könyvtárügy élére, ők pedig a munkáshatalom támogatásával országos méretekben igyekeztek valóra váltani, amit Szabó Ervin 1900-1918 között tervezett s a vezetése alatti gyűjteményekben, 1904-ig a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Könyvtárában, majd korai haláláig a Fővárosi Könyvtárban érvényesíteni igyekezett. És bár 1919 augusztusától a felszabadulásig emlékét előbb meg-rágalmazták, majd megpróbálták feledésbe süllyeszteni, az általa szervezett intézményt nyomban megfosztották nevétől, de művét ekkor sem tudták megsemmisíteni. Hiába erőlködött ennek érdekében a konzervatív-klerikális kulturpolitika neves szakembere; Gulyás Pál, aki 1920-ban a Magyar Könyvszemle hasábjain és önálló kötet formájában is közreadott, "Kommunista könyvtárpolitika" című tanulmányában végső soron a szabó-ervini koncepciót próbálta diszkvalifikálni. És haszontalannak bizonyult az ellenforradalmi kultuskormányzat kísérlete is, hogy állami felügyelet alá helyezve "gleichschaltolja" a Fővárosi Könyvtárat, amelynek egyik főbenjáró bünérőlótta fel az egykoru vizsgálati jegyzőkönyv, hogy ott "mindenki korlátozás nélkül jut könyvhöz". Az intézmény, bár gyarapítási politikájában messze-menően érvényesítették az ellenforradalmi cenzura szempontjait, szerveze-tileg, technikai berendezésében továbbra is alapítója szellemében fejlődött, ha ez a felszabadulás utáni rohamos növekedéshez viszonyítva csigalassu-sággal történt is. Jellemző, hogy 1927-ben, amikor a horthysta kulturpo-litika védelmében Magyary Zoltán szerkesztésében a hazai kulturális viszonyok színvonalasságát bizonyító tanulmánykötetet adtak közre, benne Hóman Bálint a könyvtári helyzetet vázolja, természetesen Szabó Ervin nevének mellőzésével, de éppen az amerikai "könyvtárüzemek" mintájára szerve-zett, eleven, az olvasók tömegét vonzó Fővárosi Könyvtárat volt kénytelen példaként felhozni, hogy idegen tollakkal próbálja igazolni: Horthy Magyar-országá e szempontból is lépést tart az időkkel.

Szabó Ervin, a könyvtárszervező hagyatéka nemcsak a negyedszázados ellenforradalmi rendszer, hanem a második világháboru pusztító viha-rai is, súlyosan megtépázva ugyan, de átvészelte és 1946-ban, huszonhat-éves szünet után ismét címébe iktathatta a Fővárosi Könyvtár alapítójának nevét. Szabó Ervin először 1910-es "Emlékiratában" vázolt programjának valóra váltására azonban csak esztendőkkel a pusztító háboru befejezése után lehetett az első lépéseket megtenni. 1949-ben napirendre került a fő-város valamennyi kerületére és a következő évben Budapesthez csatolt elő-városokra, peremközségekre is kiterjedő közművelődési könyvtárhálózat kiépítésének terve. Az 1950-es évek első felének a forradalmi tradíciók megítélésében is érvényesülő szektás politikája, amely Szabó Ervinnek, mint a szocialista Magyarország egyik előfutárának érdemeit elismerve elméleti munkásságából főként idejét mult nézeteit, tévedéseit emelte ki,

a könyvtárpolitikus Szabó Ervin jelentőségét nehezen vonta kétségbe, mégis akadályozta koncepciójának teljes érvényesülését. Szabó Ervin ugyanis híres Emlékiratában és egész sor más írásában is hangsúlyozta, hogy a városi könyvtár központját a magyar tudományos gyűjtemények sorában hézgapótló szociológiai gyűjteménnyé fejlesztette ki, amely egyszersmind társadalomtudományi referenzkönyvtárként kapcsolódik a köré kiépített közművelődési könyvtárak hálózatába. A szociológiai gyűjtőkör elismertetése azonban a század elején a konzervatív szakkörök (Gulyás Pál, Ferenczi Zoltán, Szily Kálmán) és a szocialista ellenes várospolitikusok (Vázsonyi Vilmos) heves, gyakran nyílt politikai vádaskodással párosuló ellenállása miatt Szabó Ervin 1918-ban bekövetkezett haláláig lehetetlenné vált. Az ellenforradalom felülkerekedése után egyenesen takargatni kellett a központ szociológiai jellegét, hiszen a fővárosi kurzuspolitika félelmetes vezéralakja, Wolff Károly egy 1921-es törvényhatósági bizottsági ülésen, a külföldi sajtó megütközését is kiváltva éppen a szociológiai gyűjtőkör címen "Tűzre azokkal a könyvekkel!" kiáltással a központi gyűjtemény teljes felszámolását követelte.

A felszabadulás után Szabó Ervin örökébe ültetett kiváló tanítványa, Dienes László igazgató a könyvtár 1946-os jelentésében a központot már annak nevezhette, amivé fejlődött: társadalomtudományi gyűjteménynek, de ennek hivatalos elismertetésével akkor nem foglalkoztak. Az 1950-es évek elején, mint tudjuk, ismét elutasító álláspont kerekedett felül a szociológiával szemben s bár a központi könyvtár ilyen irányú szerzeményezését legfeljebb az anyagi eszközök fogyatékosága gátolta, a gyűjtőkör legalizálásáról ismét nem eshetett szó.

A szabó-ervini törekvések helyességét, életerejét igazolta, hogy amikor a szektás hibák kiküszöbölése után az 1960-as években végre Magyarországon is teljes jogu tudománnyá vált a szociológia, ennek könyvtári bázisát keresve az illetékesek hamar rátaláltak a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 1904-es alapítása óta szociológiai irányban fejlesztett központjára, amelyet 1968-ban végre már hivatalos erővel jelöltek ki e tudomány országos szakkönyvtárává.

Könyvtárpolitikai programjának egy része tehát az eltelt emberöltők során megvalósult, sőt akad olyan pontja is, melynél a szocialista Budapest messzi tulszárnyalta az akkori viszonyok között merésznek talált célkitűzését. Szabó Ervin arról álmodozott, hogy a vezetése alatti könyvtár évenként az akkor egymilliós fővárosban egy millió kötetet ad az olvasók kezébe, de 1918-ban bekövetkezett haláláig mindössze 300 000 és valahány kötetes forgalmat értek el, így átlagosan minden harmadik lakosra jutott egy könyv. Napjainkban viszont, amikor pedig az arányt a szabadon hozzáférhető tudományos és a széles hálózattal kiépült szakszervezeti könyvtárak forgalma is növeli, a róla elnevezett Fővárosi Könyvtár már évente 6 000 000 körül mozgó kötetforgalmat bonyolít, azaz a tervezett fejenkénti egy kötet helyett az 1918-ig elértnek csaknem tizszereséig jutott: a kétmilliós Budapesten fejenkénti átlagot véve alapul három kötetet ad a főváros lakosságának a kezébe. (Persze tudjuk, hogy ez csak házai viszonylatokban jelent nagy haladást, mert sok fejlettebb könyvtári hálózattal rendelkező külföldi nagyvárosban már régen tulszárnyalták a lakosság számára mért évi háromszoros könyvforgalmat.)

Születése századik évfordulóján emlékezve Szabó Ervinre elmondhatjuk tehát, hogy könyvtári célkitűzéseiből sok minden megvalósult. Utalhatunk még arra is, hogy az elsők között tette szóvá a felsőfoku könyvtárosképzés szükségességét, külföldi példákra hivatkozva sürgette annak megszervezését. Az 1919-es Tanácsköztársaság alatt eszméinek letéteményesei, Dienes és Kőhalmi megtették az első gyakorlati lépéseket ebben az irányban is, de az ellenforradalom felülkerekedése miatt hosszú évtizedekre elakadt a kezdeményezés, míg végre esztendőkkel a felszabadulás után a budapesti egyetemen a könyvtárosképzés is polgárjogot nyert, emellett több főiskolán is folyik hasonló oktatás. Emlékeztethetünk az egységes könyvtári szakozás kialakítása érdekében kifejtett propagandájára is, amely a maga korában kevés eredménnyel járt s inkább a szakkörök gunyolódását váltotta ki. Az 1919-es Tanácsköztársaság idején tettek először erőfeszítéseket az Egyetemes Tizedes Osztályozás valamennyi hazai nagykönyvtárba való bevezetésére, amit a munkáshatalom megdöntése után a proletárdiktatura önkénye egyik bizonyítékaként rótt fel az ellenforradalmi történetírás. Tudjuk, hogy ennek ellenére a decimális klasszifikáció már az 1930-as években mind szélesebb körökben hódított Magyarországon, rátért az ország legnagyobb gyűjteménye, az Országos Széchényi Könyvtár is. Az időközben világszerte elterjedt rendszer hazai tanműhelye persze a Fővárosi Könyvtár lett, ahol viszont nem eshetett szó az alapító e téren is betöltött uttörő szerepéről. Ilyenirányú törekvései tehát már a Horthy rezsim idején és még inkább a felszabadulást követően ugyancsak érvényesültek, sok esztendővel, évtizedekkel halála után.

Egyoldalú lenne a kép, ha mostani könyvtári viszonyainkat olyan szinten tüntetnénk fel, mintha Szabó Ervin jó emberöltővel ezelőtt megfogalmazott, jövőbe mutató irányelvei maradéktalanul érvényesültek volna.

Mindmáig teljesületlen maradt egyik leghőbb vágya, amelynek valóra váltásáért megfeszített idegállapotban esztendőkön át számtalan éjszakáját is feláldozva dolgozott: a Fővárosi Könyvtár korszerű és méltó központi palotájának megteremtése. Ennek a városi hatóságok közömbösségét, értetlenségét illusztráló tervnek a Fővárosi Könyvtár 1904-es alapítását évtizedekkel megelőző, fiaskók sorozatával kísért tragikomikus előzményei voltak. Az első aktahegyek még 1868-1875 között keletkeztek Toldy Ferenc, az Egyetemi Könyvtár igazgatója, egyszersmind a Pest-városi magisztrátus tagja 1868 márciusi javaslata nyomán, amelyet egy "polgári könyvtár" számára felállítandó "diszes" épület ügyében terjesztett be. A kért 50 000 aranyforint biztosításától ugyan a városi hatóság nem zárkózott el, de miután nyolc "alkalmas" helyet javasoltak egyszerre, az emiatti vita Budapest 1873-as egyesítéséig huzódott, végül a tervből semmi sem lett.

1910-ben, amikor a központi könyvtárepület ügye ismét napirendre került és a terv kidolgozásával Szabó Ervint bízták meg, az első kísérletnél jóval kedvezőbbnek látszott a helyzet. Az 1868-ban javasolt 50 000 aranyforinttal (talán egy-két millió mai forintnak felel meg) akkor ténylegesen rendelkezésre állt a városnál egy jelentős kulturális rendeltetésű alapítvány: 2 000 000 aranykorona (mai értéke bizonyára jóval meghaladná a 100 000 000 forintot). A feltételek is kedvezőbbek voltak, mert a főváros tekintélyes vezető tisztviselői, a liberális Bárczy István polgármester és Szabó Ervin közvetlen fölöttese, egyszersmind barátja és tisztelője, Wildner Ödön tanácsnok teljes energiával sikra szálltak az épület érdekében.

A helyet is kijelölték (a mai Köztársaság téren), nyilvános pályázatot írtak ki, Szabó Ervin két maradandó értékű tanulmányában vázolta a mérnökök számára a könyvtár sajátos követelményeit. Országos visszhangot kelthető szakértekezletet is tartottak a témáról, a sajtóban már tucatjával jelentek meg a jövő könyvtárpalotát előrevetítő cikkek. Azután a városi törvényhatóságban valaki vétót emelt az eredeti hely kijelölés ellen, megindult a huza-vona s még az első világháború kirobbanása előtt "ad acta" tették az egész újabb aktahegyet is.

1926-ban az addig már teljességgel türehetetlen helyszükével küzdő központi könyvtár számára megint tervezettek könyvtárárpületet. Ezuttal is kombinációba vettek egy sor helyet, majd váratlanul megajándékozták a könyvtárt a Wenckheim grófi család sok esztendőn át hiába árusított, a célra alkalmatlan neobarokk palotájával, vállalva, hogy a titokban végrehajtott vásárlásért a törvényhatóság színe előtt az ellenzék a panama vádját akassza a város vezetői nyakába. Tíz évvel a több mint gyanús vételakció és öt évvel a palota elfoglalása után, 1936-ban nyújtotta be előterjesztését az akkori könyvtárigazgató a központi könyvtár helyszükére hivatkozva azért, hogy a mellette levő Baross utca 18 sz. alatti előregedett épületet kiutalják, s annak lebontásával kiegészítő épülethez jusson a gyűjtemény. A felszabadulás után a központtal szomszédos másik, a Reviczky utca 3. alatti palota átengedését kérte és kapta meg hivatalos formában az új igazgató, Dienes László, a határozat végrehajtása máig sem történt meg. Az 1970-es évek eleje óta ismét napirendre került a központ bővítésének ügye a leginkább kézenfekvő megoldással: mindkét szomszédos épületet megkapja, a roskadozó Baross utca 18 alatti ház helyébe emelik majd a korszerű részleget. Utóbb ezt elvetették, most ismét (mint a távoli és közelebbi múltban) a helykeresés van napirenden, a régebben mindannyiszor megoldhatatlannak bizonyult probléma. Az építéshez szükséges jelentős összeget ugyanis majd biztosítják.

A szabó-ervini program előremutató, de máig is csak töredékesen végrehajtott része a hazai tudományos könyvtárak kooperációjára, ennek keretében a Fővárosi Könyvtár központjának, mint a szociológia hazai és külföldi irodalma gondozójára vonatkozik. Igaz, hogy a magyar tudományos könyvtárak gyűjtőkörét kijelölő 1968-as minisztériumi döntés világosan kimondta: a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár központja a szociológia országos szakkönyvtári funkcióját tölti be, de még szakmai körökben is lépten-nyomon találkozhatunk olyan számonkérésekkel, hogy miért nem tölti be a központ, mint a főváros nyilvános közművelődési könyvtárhálózatának bázisa a legnagyobb, a tudományok minden ágára kiterjedő közművelődési gyűjtemény szerepét is.

Akik ilyen igényeket támasztanak az évtizedek óta nyomasztó helyszükében lévő mai központi könyvtárral szemben, amely hogy országos funkciójának megfeleljen, milliós gyarapítási keretének tulnyomó részét a méregdrága külföldi szociológiai könyvek és folyóiratok beszerzésére fordítja, megfeledkeztek Szabó Ervin több helyen, több alkalommal kifejtett állásfoglalásáról: "A főváros összes tudományos könyvtárainak dotációja együttléve sem akkora, hogy a tudományok haladását... nyomon kísérhesék"(1). "S a sokkal nagyobb, a legjobban dotált külföldi könyvtárak sem képesek a már anyagilag az irodalom mennyiségi fejlődésével lépést tartani."(2) "Az igazi általános könyvtárak ideje már elmúlt."(3) A budapesti

nagykönyvtárak erejüket úgy használhatják a legjobban, ha az irodalom más-más ágára specializálják magukat. Ebbe a munkamegosztásba a Fővárosi Könyvtár úgy kapcsolódhat, ha "a fiókok általános jellegét tisztán megóvná, a központban ellenben nem törekednék szépirodalomból raktárt tartani... tökéletességre és teljességre a tudományos irodalomnak csupán egy területén törekednék. Szinte magától kínálkozik a gondolat, hogy ez a társadalmi és politikai tudományok... területe legyen. A fővárosnak már most van, ha új keletű is, de elég nagy államtudományi könyvtára, amely hamarosan hézagpótló intézménnyé lett."⁽⁴⁾ Nézeteinek akkori bírálói, a konzervatív könyvtárpolitika szaktekintélyei (Ferenczi Zoltán, Szily Kálmán stb.) mellözve Szabó Ervin indokoltan óvatos fogalmazását, kerekén elutasították a szociológiai funkció gondolatát és a központ általános jellege mellett kardoskodtak. Szabó Ervin azonban hajthatatlanul kitartott eredeti elképzelése mellett. Ezzel nem áll ellentmondásban, hogy a politikai nyomás hatására (és a törekvéseit támogató városi felettesek intelmére hallgatva) került, hogy szociológiai nevezze a központot, továbbá, hogy amikor a nagy könyvtárépítő program még azzal az ígéretes ponttal bővült, hogy a leendő épületben egy nagy művelődési központnak is helyet teremtenek, a terv ilyen kiterjesztését a legnagyobb lelkesedéssel fogadja, s az utóbbi célkitűzés érdekében is mindaddig dolgozzon, amíg reménye volt a megvalósításra.

Szabó Ervin könyvtárpolitikai törekvéseinek mindmáig csak hiányosan valóra váltott része az is, amit a magyar "könyvtári közszellem" kialakítása körül szeretett volna elérni. "A könyvtárnak küzdenie kell azért, hogy a közösségi feladatok épp oly szükséges szerveinek ismerjék el őket, amilyenül a régebben kialakult közszükségleteket kielégítő hivatalokat és üzemeket már elfogadták."⁽⁵⁾ Ha a földkerekség iparilag legfejlettebb, ennek megfelelően leggazdagabb országait vesszük szemügyre, nem tekinthetjük véletlennek, hogy ugyanezekben találjuk a legfejlettebb könyvtári kultúrát is. Ezért látjuk igazolva Szabó Ervin megállapítását, mely szerint "ma, a géptechnika és világgazdaság korában a könyvtárak a legelső sorban állnak... A szakiskolák, a szabad iskolák és a könyvtárak nem fényüzési be rendezések, hanem az ipari és mezőgazdasági szükségesség, gazdasági életünk valamennyi ága legnagyobb hatékonyságának nélkülözhetetlen eszközei."⁽⁶⁾ Ha vidéki városok és községek, nem utolsó sorban a Szabó Ervinről elnevezett budapesti közművelődési könyvtárhálózat egyes pontokon elismerést kiváltó, rohamos fejlődése mellett a másutt észrevehető stagnálás, sorvadás jeleit is figyelembe vesszük, nem állíthatjuk, hogy a Szabó Ervin által annyira óhajtott "könyvtári közszellem" kialakításáért napjainkban már nem kell többet tenni.

1. Szabó Ervin magyar nyelven megjelent könyvtártudományi... tanulmányainak gyűjteménye. Bp., 1959. 235. p.
2. Uo. 236-237. p.
3. Uo.
4. Uo.
5. Uo. 399-400. p.
6. Uo. 405. p.